

woners en de macht aan de andere kant van de Hofvijver raakt de rest van de Haagse samenleving soms wat op de achtergrond. Dat geldt tot op zekere hoogte ook voor de tweede bewonersgroep: de dienstbaren, wat echter vooral met de onderzochte bronnen heeft te maken. En is dit typisch Haagse fenomeen echt uniek?

J. J. de Jong

J. Frieswijk, e. a., éd., *Fryslân, staat en macht 1450-1650. Bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (Hilversum: Verloren, Leeuwarden: Fryske akademy, 1999, 245 blz., f 44,-, ISBN 90 6550 043 X).

Een bommelding bij de opening van een historisch congres in Nederland is niet alledaags, zeker niet wanneer deze samenhangt met de politiek van vijfhonderd jaar geleden. De mededeling was afkomstig van een Friese nationalist die de viering of herdenking van vijf eeuwen openbaar bestuur in *Fryslân* misplaatst vond. Voor hem was 1498 slechts een jaar van treurnis, omdat toen de weg naar een onafhankelijke staat zou zijn afgesneden. Het incident was wellicht achterwege gebleven wanneer de bijdragen aan het betreffende congres over het Friese staatsvormingsproces eerder gemeengoed waren geworden. De sprekers op dit herdenkingscongres hebben zich in elk geval voor niemands kar laten spannen. Wel erkent Wim Blockmans in het openingsartikel dat het moeilijk is zich los te maken van alle vooroordelen. Zijn pleidooi voor een niet teleologisch gerichte studie van politieke systemen, dus los van de huidige staatkundige eenheden, zou allang overbodig moeten zijn, maar is het kennelijk niet. Terecht merkt hij ook op dat het bij de classificering van politieke constellaties rond 1500 belangrijker is te letten op de reële machtsuitoefening dan op titels en claims. Westerlauwers *Fryslân* rekent hij met Zwitserland tot de federaties van autonome steden en boerengemeenten. Het is daarom nuttig dat Oebele Vries als eerstvolgende contribuant juist het communalisme in deze gebieden vergelijkt en onderscheidt. In het Westerlauwerse ontbraken de steden die de communalisering verder hadden kunnen brengen. Vries' toelichting op het cruciale begrip 'Friese vrijheid' — nu weggestopt in een voetnoot — had evenwel een meer uitgewerkte plaats in de bundel verdiend. Blockmans maakt daarnaast duidelijk dat het hedendaagse concept 'natie' niet erg bruikbaar is voor de staten in de late Middeleeuwen, aangezien staat en natie zelden samenvielen. Dat is nog altijd het geval. We kunnen in Europa hooguit spreken van een recente toename van het aantal staten, waarin demografisch gezien sprake is van één dominante natie. De culturele diversiteit binnen eenzelfde staat was volgens hem vóór 1800 niet problematisch, omdat staten zich weinig met cultuur bemoeiden. Hij had hieraan kunnen toevoegen dat de idee van volkssoevereiniteit pas met de Franse Revolutie realiteit werd. Voordien had de gewone bevolking de vorstelijke macht slechts te slikken, een overheersing waarmee de Westerlauwerse Friezen in 1498 abrupt werden geconfronteerd. Op deze wijze valt de geringe bruikbaarheid van het huidige natiebegrip vóór 1800 beter te verklaren en kunnen bovendien anachronistische elementen uit de Friese vrijheidsmythe worden doorgeprikt.

Aan dit laatste dragen P. N. Noomen en J. A. Mol bij, eerstgenoemde door op verfrissende wijze het functioneren van de laatmiddeleeuwse Friese vetemaatschappij uit te leggen. Hierin ontbrak weliswaar het statelijke geweldsmonopolie, maar het oude beeld van hierdoor ontstane chaos en anarchie is overtrokken. Vooral deze bijdrage haalt één van de angels uit het publieke debat, dat vertoebeld is door de vraag of de Friese vrijheid 'schade of gewin' heeft opgeleverd. Mol voegt als verklaring voor het verdwijnen van de oude structuur de militaire schaalvergroting

toe. De introductie van het landsheerlijk gezag in 1498, het eerste thema van de bundel, wordt vervolgens met twee artikelen afgerond. Paul Baks werpt nieuw licht op de mislukte dynastieke politiek van de Saksische hertogen. Martha Kist legt tot slot via Jancko Douwama's strijd tegen het centralisme een duidelijke verbinding met de Opstand. De leemte van het Habsburgse intermezzo in de bundel wordt hiermee echter niet onzichtbaar. Enigszins ongelukkig is verder Kists gebruik van de term 'jubileumjaar' voor het gegeven dat Jancko Douwama 475 jaar vóór 1998 is gevangengezet.

Zes andere auteurs bespreken diverse aspecten van de Friese staatsvorming tijdens de Republiek, volgens de redactie gecentreerd rond het uitbreken van de Opstand en de totstandkoming van het stemreglement in 1640. Wat betreft 1580 geldt dit inderdaad voor de bijdrage over de eerste Friese president van het Hof van Friesland, Hessel Aysma (Onno Hellinga); in mindere mate voor het artikel over de verhouding tussen kerk en staat (W. Bergsma), dat handelt over de problemen van de bevoorrechte gereformeerde minderheid. Bergsma neemt slechts gedeeltelijk afstand van de theoloog H. H. Kuyper, die meent dat de gereformeerden *altijd* een minderheid zijn gebleven. Dat was in de achttiende eeuw al niet meer het geval en bij de godsdienststelling van 1809 bleek inmiddels 55,5 % in Nederland hervormd te zijn; in *Fryslân* zelfs 81,8%.

Het derde breukvlak, 1640, staat in het teken van de Friese politieke cultuur, met een diepgaande beschouwing over de plaats van de adel binnen het politieke bestel (Yme Kuiper) en een mooi verhaal over Willem Frederiks benoeming als stadhouder (Luuc Kooijmans). Overkoepelend qua periode zijn daarentegen de bijdragen over de opvallende economische expansie (Jan de Vries) en de staatkundige positie van *Fryslân* in de Republiek (A.Th. van Deursen). Wel houdt Van Deursen zich strikt aan het eindjaar 1650. Met bijvoorbeeld de Friese kritiek op het veranderen van de gebedsformulieren door Holland in 1662 had hij echter zijn conclusies zowel iets kunnen nuanceren als verder onderbouwen. Gezamenlijk bieden ook de laatste zes thematisch-exemplarische bijdragen zicht op het centrale onderwerp. De eerste helft van de bundel vertoont echter meer eenheid. Het fraai geïllustreerde *Fryslân, staat en macht* is niettemin als geheel een boek van bovenregionaal belang, bestemd voor allen die geïnteresseerd zijn in het staatsvormingsproces.

J. W. Koopmans

J. van Gerwen, M. H. D. van Leeuwen, ed., *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam: Nederlands economisch historisch archief, Den Haag: Verbond van verzekeraars, 1998, 1059 blz., f69,90, ISBN 90 5742 016 3).

We hebben hier een volumineuze bundel met veertig bijdragen. Deze omvang is echter gemakkelijk te verklaren. Samenstellers en auteurs hebben immers op zich genomen om het gehele, zeer brede terrein van zekerheidsarrangementen in Nederland over een groot aantal eeuwen in kaart te brengen. Breed is het terrein, omdat de menselijke behoeften aan risico-afdekking uitgebreid en divers zijn. Voorzieningen als bliksemafleiders en vaccinaties vallen er ook onder. Wijselijk — en dat is al meer dan genoeg — hebben de samenstellers zich beperkt tot risico's van leven en schade: van ziekte en invaliditeit, van de levenscyclus (onder meer vanwege kindertal en ouderdom), van inkomen en vermogen (werkloosheid of verlies of beschadiging van productiemiddelen zoals door brand en veepest). Daarmee hebben we de kant van degenen die behoefte hebben aan een risico-afdekking genoemd. Aan de aanbodzijde, de risico-arrangementen, is het boek even breed. Er verschijnen zowel sociale regelingen van particuliere, kerkelij-